

Social Entrepreneurship as a Driver of the Social Work Development: Interdisciplinary and Interprofessional View

UDC: 364:352.07

DOI: <https://doi.org/10.15421/152230>**Tarasenko Tetiana**Dr. Sc., Associate Professor, <https://orcid.org/0000-0002-2713-6990>, Tarasenko.T@nmu.one**Borodin Yevgeniy**Dr. Sc., Full Prof., <https://orcid.org/0000-0002-7331-5981>, borodin.ye.i@nmu.one*Dnipro University of Technology (Dnipro, Ukraine)*

Abstract

The article considers social entrepreneurship as a driver of social work innovative development, which provides for proper consideration of strength of social entrepreneurship in solving social problems, promoting social changes and innovations nationwide and regionwide, as well as locally. The article is particularly focused on expanding the boundaries of social work as a profession and the area of training specialists based on the similarity of the value-based and semantic characteristics of social entrepreneurship and social work. In particular, it discusses taking into account the ability of social entrepreneurship to ensure access of various categories of people, in particular those in challenging situations, to new opportunities and resources for remedying their situation. The opinion of the expediency of vectoring of social work and social policy in general to the theory of post-materialism and, accordingly, to the value of self-expression, which implies a decreased pull of the values of survival, is confirmed. The article reveals the public management aspect of the institutionalization of social entrepreneurship in European countries (creation of organizational structures within various public authorities; strengthening their subjectivity in public services; strategic, conceptual documents on the development of social enterprises, social economy, civil society; legal status specification, development of their accreditation procedures; maintenance of public registers). The paper also supports the opinion on the importance of expanding the practice of adopting the policy documents on the regional and local development of social entrepreneurship in Ukraine, which will contribute to the new forms of business activity in the social sphere, the interaction of government, businesses, civil society, and to the strengthening of local democracy. In the article, further scientific research is associated with the substantiation of the ways to improve the organizational mechanisms of public administration in terms of promoting the innovation actors.

Keywords: social work, social entrepreneurship, social changes, social innovations, social intrapreneurship, social services, public administration in the social sphere

Соціальне підприємництво як фактор розвитку соціальної роботи: міждисциплінарний та міжпрофесійний погляд

Тарасенко Тетяна, Бородин Євгеній*Національний технічний університет «Дніпровська політехніка» (Дніпро, Україна)*

Анотація

У статті розглянуто соціальне підприємництво як фактор інноваційного розвитку соціальної роботи, що передбачає належне врахування можливостей соціального підприємництва у вирішенні соціальних проблем, здійсненні соціальних змін та інновацій на національному, регіональному, місцевому рівнях. Особливу увагу приділено розширенню меж соціальної роботи як професії та напряму підготовки фахівців виходячи зі схожості ціннісно-сміслових характеристик соціального підприємництва і соціальної роботи. Йдеться про здатність соціального підприємництва забезпечити доступ різних категорій осіб зокрема тих, які перебувають в складних життєвих обставинах, до нових можливостей, ресурсів покращення їхнього становища. Підтверджується думка доцільності більшого орієнтування соціальної роботи, соціальної політики загалом на теорію постматеріалізму та відповідно цінності самовираження, зменшення тягіння до цінностей виживання. Розкрито публічноуправлінський аспект інституціоналізації соціального підприємництва в європейських країнах (створення організаційних структур у складі різних органів публічної влади; підсилення їхньої суб'єктності у сфері публічних послуг; стратегічні, концептуальні документи з питань розвитку соціальних підприємств, соціальної економіки, громадянського суспільства; конкретизація правового статусу, розробка процедур акредитації; ведення публічних реєстрів). Обстоюється думка про важливість поширення практики прийняття програмних документів з питання розвитку соціального підприємництва на регіональному та місцевому рівнях в Україні, що сприятиме появі нових форм діяльності у соціальній сфері, взаємодії влади, бізнесу, громадянського суспільства, зміцненню місцевої демократії. Подальші наукові пошуки пов'язуються з обґрунтуванням засобів удосконалення організаційних механізмів публічного управління щодо сприяння діяльності акторів інноваційної поведінки.

Ключові слова: соціальна робота, соціальне підприємництво, соціальні зміни, соціальні інновації, соціальне інтрапідприємство, соціальні послуги, публічне управління в соціальній сфері

Стаття надійшла / Article arrived: 21.09.2022

Схвалено до друку / Accepted: 31.10.2022

Вступ

Життя сучасної людини характеризується перебуванням в умовах постійних трансформаційних змін усіх сфер життєдіяльності. Зростаюча невизначеність багатьох явищ і процесів, які відбуваються в нинішньому суспільстві, загострює потребу підвищення рівня адаптивності соціальної системи. У цьому контексті актуалізується значення соціальної роботи та її здатності як професії до надання соціальних послуг зі сприяння підвищенню життєстійкості особистості, самореалізації, успішному вирішенню проблем соціального розвитку. Зазначене зумовлює зростання наукового інтересу до осмислення різних аспектів міждисциплінарних та міжпрофесійних зв'язків соціальної роботи. Одним із таких аспектів є соціальне підприємництво, яке орієнтоване на постійний пошук нових можливостей для створення соціальних цінностей та інновацій.

Метою статті є визначення перспектив розвитку соціального підприємництва як фактору сучасної соціальної роботи з урахуванням потенціалу соціального підприємництва у вирішенні соціальних проблем, забезпеченні соціальних змін та інновацій на національному, регіональному і місцевому рівнях. Досягнення мети передбачає розкриття взаємозв'язку між соціальним підприємництвом та соціальною роботою, а також узгодження завдань розвитку соціального підприємництва, сучасної соціальної роботи та пріоритетів публічного управління щодо трансформації соціальної сфери.

Огляд досліджень та публікацій

Сучасні наукові розробки зосереджені на визначенні нових векторів розвитку соціальної роботи, зокрема врахуванні можливостей впливу соціального підприємництва на соціальну роботу. Різні аспекти цієї проблематики досліджували S. C. Berzin (2012), Ch. Godwin, J. C. Billingsley, Sh. Allen-Milton, Ch. D. Lassiter (2022), F-L. Demian, A. Rebeleanu (2018), A. S. Jesus, M. I. Amaro (2016), Fernando, R. (2015), N. Monica, M. London, T. Bent-Goodley (2014).

Дослідники відзначають спрямованість соціального підприємництва на інтеграцію вразливих соціальних груп шляхом відкриття та розвитку можливостей населення, що одночасно є частиною місії соціального працівника (Jesus, & Amaro,

2016). Водночас із відзначенням ролі бізнесу та державної політики у формуванні суспільної думки щодо позитивного сприйняття соціального підприємництва і соціальної роботи звертається увага на незначну активність щодо цього вчених у галузі соціальної роботи, що викликає критичні зауваження зважаючи на тісний зв'язок цінностей і практики соціального підприємництва та соціальної роботи. Загалом врахування здобутків теорії та практики соціальної роботи у вивченні соціального підприємництва розглядається як важливе наукове завдання (Berzin, 2012).

Особлива увага приділяється аналізу перспектив соціальної роботи як професії з точки зору врахування здатності соціального підприємництва до пом'якшення складних соціальних, екологічних проблем, можливостей впливу на запровадження соціальних змін, забезпечення соціальної справедливості через соціальні підприємства. Також підкреслюється важливість освіти за напрямом соціальне підприємництво в практичній моделі соціальної роботи, що забезпечить подальше просування цієї професії на основі економічної, професійної, соціальної складових (Godwin, Crocker-Billingsley, Allen-Milton, & Lassiter, 2022, p. 475). Відповідно актуалізується необхідність формування нових навичок для розвитку професії соціальної роботи із врахуванням практики соціального підприємництва (Demian, & Rebeleanu, 2018).

Важливе місце в наукових роботах відводиться проблемі професійної підготовки фахівців із соціальної роботи, формування їхньої здатності шукати нові рішення розв'язання складних взаємопов'язаних проблем. Соціальне підприємництво виокремлюється як важлива тема в підготовці бакалаврів за напрямом соціальна робота, обґрунтовується доцільність поширення практики розробки таких курсів в закладах, які здійснюють підготовку соціальних працівників, а також в навчальних програмах за напрямом бізнесу та державного управління. При цьому відзначається притаманність молодому поколінню більшого рівня прагнення до соціальної справедливості, пошуку шляхів вирішення соціальних проблем, орієнтування на розмивання кордонів між традиційними приватним, державним та некомерційним секторами в системі надання

соціальних послуг, що має бути враховано в підготовці фахівців соціальної роботи. Тим самим ставиться завдання формування покоління соціальних працівників, здатних здійснювати соціальне підприємництво як стратегію вирішення соціальних проблем (Fernando, 2015, р. 1, 5 – 6, 8). Високий рівень соціальної свідомості молоді розглядається як важливий фактор оновлення освітніх програм та підготовки соціальних працівників як дієвих агентів соціальних змін, що пов'язується з соціальними інноваціями, соціальним інтрапренерством та соціальним підприємництвом (Nandan, London, & Bent-Goodley, 2014).

Співвідношення понять «соціальна робота» та «соціальне підприємництво» ще потребує свого більш детального висвітлення. Нині зустрічаємо різні спроби пов'язати їх у спільному визначенні. Так, соціальне підприємництво розкривається як нова сфера вирішення багатьох давніх соціальних проблем шляхом поєднання енергії та ентузіазму комерційного підприємництва з практикою соціальної роботи (Fernando, 2015). Група дослідників з університетів США розглядає соціальне підприємництво як «соціальну дію», яку потрібно застосовувати як «робочу модель» розвитку професії соціальної роботи (Godwin, Crocker-Billingsley, Allen-Milton, & Lassiter, 2022). Разом із підкресленням тісного зв'язку цінностей та практик соціального підприємництва з соціальною роботою визнається відокремленість останньої (Berzin, 2012).

Результати дослідження

Взаємозв'язок між соціальною роботою та соціальним підприємництвом

Розмірковуючи над перспективами розвитку соціальної роботи (питанням, яке дискутується з самого зародження цієї професії) дослідники відзначають недовіду зосередженість на питаннях соціального підприємництва, за певним виключенням практик на мікрорівні. Водночас нагадується про історичний зв'язок соціальної роботи та соціального підприємництва, адже поява професійної соціальної роботи пов'язана із створенням соціальних підприємств засновниками соціальної роботи. Йдеться про установи, що надавали різні соціальні послуги для громади та сімей (Godwin, Crocker-Billingsley, Allen-Milton, & Lassiter, 2022, р. 475). Зазначається, що професія

соціальна робота має історичну причетність до створення соціального підприємництва, насправді, професія соціальної роботи створила соціальне підприємництво (Godwin, Crocker-Billingsley, Allen-Milton, & Lassiter, 2022, р. 490).

Аналіз різних джерел дозволяє простежити спорідненість соціальної роботи та соціального підприємництва (табл. 1).

Отже, усталеним є погляд на соціальних підприємців як агентів змін у соціальному секторі, що розкривається в таких їх рисах: прийняття місії створення та підтримки соціальної цінності; постійний пошук нових можливостей служіння цій місії; залучення інновацій, адаптації та навчання; вжиття сміливих дій, не обмежуючись наявними ресурсами; підвищена відповідальність за створені результати (Dees, 1998, р. 4; Jesus, & Amaro, 2016). Особливе значення приділяється інноваційній поведінці соціальних підприємств, вирішенню соціальних проблем інноваційним та сталим способом. Підкреслюється спрямованість соціального підприємництва на розвиток громад, підтримку суспільних справ, створення соціальної цінності для всієї громади (Demian & Rebeleanu, 2018).

Окремо відзначається цінність соціальних підприємців, що полягає у їхній здатності забезпечити фінансову стійкість у наданні послуг, відповідність потребам збільшення кількості бенефіціарів, ефективність у процесі соціальної інтеграції зокрема, що стосується інтеграції вразливих груп населення до ринку праці, набуття навичок самостійного життя тощо. До найважливіших компетентностей соціальних підприємців дослідники відносять їхню «здатність визначати та творчо використовувати різноманітні ресурси». Серед переваг соціального підприємництва в діяльності неурядових організацій, які надають соціальні послуги, виокремлюється: спрямованість на отримання доходу власними силами, що сприяє зменшенню залежності від держави та/або благодійних ресурсів; підприємницька поведінка, що втілюється в можливості аналізу організації з точки зору місії та спроможності створювати власні джерела фінансування (Demian, & Rebeleanu, 2018).

Взаємозв'язок із соціальною роботою простежується передусім на основі розкриття мети соціальної

Табл. 1

Ціннісно-сміслові характеристики соціальної роботи та соціального підприємництва

Соціальна робота (СР)	Соціальне підприємництво (СП)
<ul style="list-style-type: none"> – сприяє соціальним змінам та розвитку, соціальній згуртованості, активізації та звільненню людей; – залучає людей і структури для вирішення життєвих проблем і підвищення добробуту (з <i>Глобального визначення СР</i>). 	<ul style="list-style-type: none"> – комерційна бізнес-модель, яка прагне позитивно вплинути на соціальні проблеми чи довкілля; – процес, за допомогою якого окремі особи, стартапи та підприємці розробляють і фінансують рішення, які безпосередньо стосуються соціальних проблем; – соціальний підприємець – людина, яка вивчає можливості бізнесу, які мають позитивний вплив на їхню громаду, суспільство чи світ (<i>із визначення Торгової палати США / U.S. Chamber of Commerce</i>).
<ul style="list-style-type: none"> – сприяння соціальній справедливості; – сприяння праву на участь (з <i>переліку Глобальних етичних принципів СР</i>). 	<ul style="list-style-type: none"> – соціальна мета – служіння суспільству або певній групі людей; – «соціальний» вимір соціальних підприємств, може змінюватися відповідно до еволюції потреб, що виникають у суспільстві, організації соціальної держави, його історичного розвитку; можуть надавати широкий набір товарів і послуг (соціальні, медичні, освітні, культурні послуги, комунальні послуги), давати відповідь на суспільні виклики (<i>зі звіту Європейської Комісії 2020 р. «Соціальні підприємства та їх екосистеми в Європі»</i>).
<ul style="list-style-type: none"> – просування прав людини та соціальної, расової, економічної та екологічної справедливості; – застосування антирасизму, різноманітності, справедливості та інклюзії на практиці; – взаємодія з окремими особами, сім'ями, групами, організаціями та спільнотами (<i>з переліку компетентностей соціальної роботи (Рада з освіти в галузі соціальної роботи США / Council on Social Work Education, USA)</i>). 	<ul style="list-style-type: none"> – соціальні підприємці створюють стабільні робочі місця, демонструють більшу стійкість до кризи ніж загальна економіка; є новаторами, стимулюють соціальну інтеграцію; соціальні підприємства є важливими рушійними силами створення інклюзивних робочих місць та соціальних інновацій; – державам-членам пропонується: розвивати освіту та навчання соціального підприємництва (<i>із Плану дій «Підприємництво 2020» Відродження підприємницького духу в Європі</i>).
<ul style="list-style-type: none"> – здатність оцінювати соціальні проблеми, потреби, особливості та ресурси клієнтів; – здатність розробляти шляхи подолання соціальних проблем і знаходити ефективні методи їх вирішення; – здатність ініціювати соціальні зміни, спрямовані на піднесення соціального добробуту; – здатність взаємодіяти з клієнтами, представниками різних професійних груп та громад; – здатність до генерування нових ідей та креативності у професійній сфері (<i>з переліку спеціальних (фахових, предметних) компетентностей, бакалаврський рівень, Україна</i>). 	<ul style="list-style-type: none"> – освіта соціального підприємництва має найбільший потенціал для поширення та впливу в регіонах світу, які цього найбільше потребують: серед найбідніших спільнот, і де соціальні та екологічні проблеми є найгострішими; – навчання соціальному підприємництву має потенціал для підготовки людей здатних розробляти інноваційні способи вирішення проблем, вирішувати соціальні та екологічні проблеми, допомогти побудувати світ, який буде більш рівноправним, більш справедливим і більш стійким (<i>із матеріалів Британської Ради «Соціальне підприємництво в освіті. Розширення можливостей наступного покоління для задоволення потреб суспільства» 2017 р.</i>).

Джерело: систематизовано на основі (Global definition of Social Work, 2014; Global Social Work statement of Ethical Principles, 2018; Educational Policy and Accreditation Standards for Baccalaureate and Master's Social Work Programs EPAS 2022; Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 231 «Соціальна робота» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, 2019, с. 7-8; What Is Social Entrepreneurship? 2020; European Commission. Social enterprises and their ecosystems in Europe, 2020, p. 30; Entrepreneurship 2020 action plan Reigniting the entrepreneurial spirit in Europe, 2012, p. 5, 9, 22; Social entrepreneurship in education. Empowering the next generation to address society's needs. British Council. 2017. p. 43).

роботи (надання підтримки особі, групі, спільноті, спрямованої на підвищення та/або відновлення їхньої спроможності до соціального функціонування, отримання ресурсів для забезпечення гідного життя) та ролі соціального працівника як агента змін (Demian, & Rebeleanu, 2018). Крім того, принципи соціальної роботи як професії, моральний обов'язок допомагати вирішувати проблеми клієнтів за допомогою використання всіх доступних ресурсів у творчий спосіб, за висновком науковців, розкривають точки дотику між соціальними підприємцями та соціальними працівниками як акторами соціальних змін, здатними сприяти добробуту суспільства (Demian, & Rebeleanu, 2018).

Важливим є висновок про потребу перегляду змісту освіти за напрямом підготовки фахівців соціальної роботи, більшого орієнтування на знання, цінності, навички щодо вирішення соціальних проблем (агенти змін, запровадження інновацій, створення соціальної цінності). Особливе місце відводиться формуванню підприємницького мислення в рамках навчання та практики соціальної роботи, поєднанню бізнес-інновацій з практикою соціальної роботи, розвитку підприємництва соціальної роботи в цілому (Godwin, Crocker-Billingsley, Allen-Milton, & Lassiter, 2022, p. 491).

Можливості діяльності соціальних підприємств на різних рівнях соціальної роботи представляються таким чином: орієнтування мікрорівня на приватні практики, що можуть пропонувати певну кількість безкоштовних послуг, навчання з різних питань самооцінки, самодопомоги й інших тем; зосередженість мезорівня на наданні групових послуг; забезпечення на макрорівні надання різних послуг громаді, спрямованих на покращення рівня благополуччя (Godwin, Crocker-Billingsley, Allen-Milton, & Lassiter, 2022, p. 492). Відповідно констатуємо безперервність розвитку соціальної роботи як професії, що досягається постійним набуттям нових навичок, утвердженням нових цінностей, соціальне підприємництво розглядається як перспектива соціальної роботи, соціальна дія на мікро-, мезо-, макрорівнях.

Більше того, прогнозується розширення переліку соціальних, екологічних проблем, які можна буде вирішувати за допомогою соціального підприємництва (бідність, зміна

клімату, зменшення наслідків від шкоди навколишньому середовищу, жорстоке поводження з тваринами та ін.). Також наголошується на відповідності соціального підприємництва потребам фінансування установ сфери соціальної роботи. Зазначене актуалізує завдання підтримки цього напряму діяльності з боку представників професійного середовища соціальної роботи (Godwin, Crocker-Billingsley, Allen-Milton, & Lassiter, 2022, p. 489).

Спрямованість діяльності соціальних працівників на втілення як принципу соціальної справедливості, так і принципу економічної справедливості зумовлює потреби оновлення освітнього контенту в цій сфері. Відповідно ставиться завдання спрямування навчальних програм бакалаврського рівня на підготовку фахівців з компетентностями підприємців соціальної роботи, здатних створювати соціальні підприємницькі організації, що відповідає духу та цінностям соціального працівника. Для цього серед іншого пропонується залучати соціальних підприємців з освітнім досвідом до процесу навчання в школах соціальної роботи. Особливо важливим є те, що соціальне підприємництво використовує міжгалузевий підхід до розгляду соціальних змін та невизначеності, які є найбільш характерними рисами життя сучасної людини (Fernando, 2015, 2, 6 – 8).

Таким чином, утверджується погляд на вирішальну роль освіти у галузі соціальної роботи для подальшого розвитку практики соціального інтрапідприємства, соціального підприємництва, заохочення соціальних працівників ставати інноваційними агентами змін. До дієвих практик забезпечення цього відносять надання подвійного диплому, пропонування курсів безперервної освіти з цих тем для студентів і практиків соціальної роботи (Nandan, London, & Bent-Goodley, 2014, p. 27).

Дослідження підтверджує висновок значущості проблеми розширення професійних меж соціальної роботи. Слід зауважити, що міжпрофесійне наближення в різних сферах є сучасною практикою, що знаходить відображення зокрема на рівні визначення ключових компетентностей навчання впродовж життя. Так, до переліку таких ключових компетентностей Радою ЄС було віднесено особистісну, соціальну компетентність та компетентність

навчатися, громадянську компетентність та компетентність підприємливості (Key Competences for Lifelong Learning, 2018, p. 15).

Узгодження завдань розвитку соціального підприємництва, сучасної соціальної роботи та пріоритетів публічного управління щодо трансформації соціальної сфери.

Потенціал соціального підприємництва для соціальної сфери особливо переконливо ілюструється на основі звернення до такої його ключової характеристики як «соціальні інновації». Це поняття тлумачиться як «процес розробки та впровадження ефективних рішень для складних і часто системних соціальних та екологічних проблем на підтримку соціального прогресу. Соціальні інновації не є прерогативою чи привілеєм будь-якої організаційної форми чи правової структури. Рішення часто вимагають активної співпраці між урядом, бізнесом і некомерційним світом» (Center for Social Innovation. Stanford GSB). Відповідно ключовим аспектом є можливість запровадження нових форм взаємодії, співпраці органів публічної влади з приватним та громадським секторами. Особливого значення набуває позитивний вплив соціального підприємництва на забезпечення стійкості та адаптивності, які є рисами здорової екосистеми (Social innovation vs Social Entrepreneurship, 2022).

Розглядаючи зв'язок соціальної політики та соціального підприємництва дослідники звертаються до важливих дій, рішень інституцій ЄС у цій сфері, зокрема відзначається важливість соціальних підприємств як партнерів уряду в досягненні таких цілей соціальної політики як подолання бідності, зменшення рівня безробіття, підвищення соціального зв'язку. Поряд із цим виокремлюються проблеми юридичного визначення соціальних підприємств та перешкоди на шляху їх доступу до ринків і фінансів (Godwin, Crocker-Billingsley, Allen-Milton, & Lassiter, 2022, p. 482-483).

Звіт Європейської Комісії «Соціальні підприємства та їх екосистеми в Європі» 2020 р. свідчить про зростання уваги до інституціоналізації соціального підприємництва на рівні державної політики в європейських країнах (як в країнах Західної Європи, так і Центральної та Східної Європи). Досвід цих держав виявляє різні інструменти політичного визнання цього інституту:

– створення спеціальних міністерських підрозділів, структур, департаментів на центральному рівні або на регіональному/ муніципальному рівнях, відповідальних за сприяння розвитку соціальних підприємств (безпосередньо цільова спрямованість), або соціальної економіки (більш широкий контекст);

– пряме або опосередковане визнання їхньої ролі як постачальників послуг публічного інтересу (реформи у сферах соціального забезпечення, зайнятості, державних закупівель);

– прийняття спеціальних національних або регіональних/місцевих стратегій розвитку соціального підприємництва, соціальної економіки, громадянського суспільства (Social enterprises and their ecosystems in Europe. Comparative synthesis report, 2020, p. 53 – 54).

Так, стосовно стратегічних документів, які пов'язані із питанням розвитку соціального підприємництва, практика виявляє такі приклади:

– прийняття національних стратегій з питань розвитку соціального підприємництва (Данія, Великобританія Ірландія, Словенія, Хорватія, Греція, Швеція);

– прийняття національних стратегій розвитку соціальної економіки (Болгарія, Люксембург, Франція, Словенія, Литва, Польща);

– прийняття національних стратегій розвитку громадянського суспільства (Великобританія, Естонія, Хорватія).

Є й інші практики, наприклад, врахування питання соціальних підприємств в національній стратегії соціального залучення та подолання бідності (Румунія), вироблення рекомендацій для проєктів соціальних підприємств (Литва), розробка положення про статус соціального підприємництва (Латвія) (Social enterprises and their ecosystems in Europe. Comparative synthesis report, 2020, p. 55).

Серед основних засобів утвердження соціальних підприємств слід назвати правові інструменти, що передбачає прийняття відповідних законодавчих актів, у тому числі внесення змін до діючих, конкретизацію правового статусу соціальних підприємств, запровадження процедур їхньої акредитації (Social enterprises and their ecosystems in Europe. Comparative synthesis report, 2020, p. 56 – 58). Водночас існує інший підхід –

відмова від запровадження спеціального законодавства для соціальних підприємств (Австрія, Естонія, Німеччина, Нідерланди, Швеція). Стосовно вибору підходу зауважується на важливості врахування специфіки кожної держави, адже практика свідчить, що відсутність спеціального законодавства не є перешкодою для створення соціальних підприємств (Social enterprises and their ecosystems in Europe. Comparative synthesis report, 2020, p. 56 – 57). Втім розвиток законодавчого регулювання різних аспектів створення та функціонування соціальних підприємств сприяє розширенню типів таких організацій та сфер їх діяльності, що, за оцінкою експертів, дозволило більш повно оцінити потенціал громадянського суспільства для задоволення нових потреб, що виникають в громадах (Social enterprises and their ecosystems in Europe. Comparative synthesis report, 2020, p. 62).

Регулювання діяльності соціальних підприємств забезпечується також шляхом ведення відповідних публічних реєстрів. Так, у Швеції цим питанням опікується Шведське агентство економічного та регіонального розвитку, у Словаччині Міністерство праці, соціальних справ та сім'ї. У Данії створено офіційну платформу для документування соціальних підприємств (Social enterprises and their ecosystems in Europe. Comparative synthesis report, 2020, p. 63).

В Україні спостерігається схожість змісту державної політики з практикою європейських країн щодо сприяння утвердженню соціального підприємництва. Водночас існують певні особливості та проблеми зокрема, що стосується системності й узгодженості дій в прийнятті програмних документів на національному, регіональному та місцевому рівнях, неналежної уваги цьому питанню на рівні територіальних громад.

До основних документів цього напрямку слід віднести «Концепцію реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року» та «Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021 – 2026 роки». Визначення поняття «соціально відповідальний бізнес», наведене в «Концепції реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні

на період до 2030 року», містить таку його характеристику як відповідальна поведінка щодо забезпечення добробуту населення. Відповідно до векторів розвитку соціально відповідального бізнесу віднесено: впровадження створення нових робочих місць; здійснення благодійних заходів, спрямованих на підтримку соціально незахищених верств населення; створення можливостей для забезпечення зайнятості молоді та полегшення доступу працівників до здобуття освіти. До того ж, серед пріоритетних питань, які потребують більшої уваги з боку влади та бізнесу, враховуючи сучасний стан справ в державі, визначено такі: забезпечення житлом і працевлаштування внутрішньо переміщених осіб; лікування та адаптація військовослужбовців; будівництво соціального житла; реалізація соціальних проектів. Загалом утвердження соціально відповідального бізнесу в Україні пов'язується із забезпеченням сталого розвитку суспільства і держави, вирівнюванням економічних і соціальних диспропорцій, покращенням якості життя населення (Концепція реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року, 2020).

Не викликає сумнівів значущість реалізації Концепції втім слід зазначити про відсутність безпосереднього згадування соціального підприємництва у цьому документі, хоча він містить низку завдань, у реалізації яких соціальне підприємництво може відіграти значну роль: підтримка соціально незахищених верств населення, створення нових робочих місць, реалізація соціальних проектів та ін. Подальша регламентація інституту соціального підприємництва на рівні нормативно-правових актів потребує належного врахування як спільного, так і відмінного в поняттях «соціально відповідальний бізнес» та «соціальне підприємництво». Якщо для першого відповідальне ставлення є вторинним, а прибуток первинним, то для другого – соціальна місія та соціальна цінність є первинною потребою (Бородін, & Тарасенко, 2022, с. 52).

У «Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021 – 2026 роки» громадянське суспільство розглядається як ключовий актор соціально-економічного розвитку,

де соціальному підприємництву відведено особливу роль. Утвердження цього інституту передбачається досягнути шляхом: сприяння реалізації ролі медіатора у вирішенні суспільних проблем; запровадження в соціокультурній сфері з метою посилення її життєздатності; мотивування соціальних змін через надання суб'єктам соціального підприємництва макрофінансових стимулів, формування гнучких, ефективних податкових правил.

Активізація участі інститутів громадянського суспільства у вирішенні соціальних проблем актуалізує потребу зосередження державної політики на створенні більш сприятливих умов для їх фінансової стабільності. Засобом досягнення цього, між іншим, є удосконалення процедур отримання ними коштів на реалізацію проєктів, заходів у межах виконання регіональних, місцевих програм, запровадження соціального замовлення (Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021 – 2026 роки, 2021).

Зміцнення позиції інститутів громадянського суспільства у вирішенні соціально-економічних проблем тісно пов'язано з подальшим розвитком системи соціальної підтримки населення. Модернізація цієї системи є предметом однойменного проєкту Міністерства соціальної політики України, який спрямовано на сприяння соціальним змінам, зменшенню бідності, підвищенню соціального захисту найбільш уразливих груп населення (Модернізація системи соціальної підтримки населення України, 2022). Проєкт визначає рамкові вимоги до екологічного та соціального менеджменту, що передбачає удосконалення адміністрування соціальних послуг, навчання працівників соціальної сфери місцевого рівня з питань нових моделей соціальної роботи та ін. (Рамкові вимоги до екологічного та соціального менеджменту (РВЕСМ). Проєкт «Модернізація системи соціальної підтримки населення», 2020). У цьому зв'язку слід відзначити потребу вдосконалення механізму формування та реалізації соціальної політики в Україні з орієнтуванням на зміни, які відбулися в цінностях сучасного суспільства. Підтверджується висновок про доцільність більшого орієнтування на цінності

самовираження (постматеріалістичні) та зменшення переважного тяжіння до цінностей виживання (матеріалістичні) (Світове дослідження цінностей 2020 в Україні, 2020), що дозволить оновити соціальну роботу в Україні відповідно до ідей поступу сучасного суспільства.

Подальші перспективи розвитку соціальної роботи пов'язуються із розширенням суб'єктів надання соціальних послуг за рахунок неурядових організацій. Загалом в Україні сформовано систему, яка значною мірою орієнтована на структури, організації, установи державної та комунальної власності, тоді як громадський сектор залишається недостатньо залученим до цього процесу на регіональному, місцевому рівнях. Актуальним щодо цього є врахування потенціалу соціальних підприємств. Так, серед бізнес-моделей соціальних підприємств, які виокремлюють дослідники (Grassi, 2012, p. 47; Godwin, Crocker-Billingsley, Allen-Milton, & Lassiter, 2022, p. 488 – 489), для соціальної роботи, на наш погляд, інтерес становлять такі:

- модель працевлаштування (соціальне підприємство забезпечує клієнтів роботою, надає можливості професійного навчання);
- модель клієнта з низьким рівнем доходу, де соціальне підприємство пропонує соціальне обслуговування, зосереджуючись на низьких доходах клієнтів;
- кооперативна модель, заснована на платній членській організації, яка забезпечує послуги для групи, яка має спільні потреби чи цілі;
- модель субсидування послуг, фінансування соціальних програм за рахунок продажу продукції або надання послуг на ринку та модель підтримки організації, яка також продає продукти чи надає послуги для фінансування соціальної програми.

Очевидно, що динамічність суспільних відносин створює сприятливі умови для появи нових моделей та їх комбінацій, які можуть бути залучені до надання соціальних послуг, реалізації регіональних, місцевих соціальних проєктів і програм.

Висновки

Аналіз взаємозв'язку соціальної роботи та соціального підприємництва підтверджує думку про перспективність розгляду інституту соціального підприємництва як фактору інноваційного розвитку сучасної соціальної роботи, який потребує врахування

з боку представників органів влади, бізнесу та різноманітних інституцій соціальної сфери. Соціальна цінність, соціальні інновації, інноваційна поведінка, соціальні проекти, позитивний вплив на соціальні й екологічні проблеми є ключовими рисами соціального підприємництва, які становлять значний інтерес для розвитку соціальної роботи як професії, освітнього напрямку та теорії соціальної роботи. Підприємництво в соціальній роботі з точки зору компетентності фахівців, напряму діяльності на макро-, мезо-, мікрорівнях набуває зростаючого значення в зарубіжних дослідженнях та, на жаль, не знаходить належної уваги в Україні.

Розширення змісту соціальної роботи як професії актуалізує завдання вивчення меж її міждисциплінарного та міжпрофесійного наближення до соціального підприємництва. В основі такого наближення здатність соціального підприємництва до забезпечення доступу для різних категорій осіб зокрема, які перебувають в складних життєвих обставинах, до нових можливостей і ресурсів покращення їхнього становища. Добровільний характер служіння суспільству соціальних підприємств, їхній потенціал у пошуку нових ресурсів і засобів розв'язання численних соціальних проблем відкривають значні можливості для модернізації системи соціальної підтримки населення в Україні. Запити сучасного суспільства на формування вмінь життєстійкості зумовлюють необхідність більшого орієнтування на

цінності самовираження, сильні сторони людини, що відповідає завданням сучасної соціальної роботи та має бути враховано в механізмі формування та реалізації соціальної політики в цілому.

Розкриття публічноуправлінського аспекту інституціоналізації соціального підприємництва дало змогу узагальнити основні інструменти забезпечення цього процесу в Європі: створення організаційних структур у складі різних органів публічної влади; підсилення їхньої суб'єктності у сфері публічних послуг; прийняття стратегічних, концептуальних документів з питань розвитку соціальних підприємств, соціальної економіки, громадянського суспільства; розвиток законодавства у цій сфері, конкретизація правового статусу, розробка процедур акредитації; ведення публічних реєстрів соціальних підприємств. Обстоюємо думку про важливість поширення практики прийняття програмних документів щодо розвитку соціального підприємництва на регіональному та місцевому рівнях в Україні. Для публічного управління соціальне підприємництво становить інтерес з точки зору можливостей вироблення нових форм діяльності у соціальній сфері, форм взаємодії влади, бізнесу, громадянського суспільства та зміцнення місцевої демократії. Подальші дослідження пов'язуються з визначенням засобів удосконалення організаційних механізмів публічного управління щодо сприяння діяльності акторів інноваційної поведінки.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Бородін, Є. І., & Тарасенко, Т. М. (2022) Сприяння розвитку соціального підприємництва в Україні: публічноуправлінський аспект, *Матеріали II міжнародної наук.-практ. конф. «Сучасне управління організаціями: концепції, цифрові трансформації, моделі інноваційного розвитку»* (с. 51-53). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна.
- Модернізація системи соціальної підтримки населення України (2022). *Міністерство соціальної політики України*. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Projekt-Modernizaciya-sistemi-socialnoi-pidtrimki-naselennya-Ukraini-.html>
- Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 231 «Соціальна робота» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. № 557.* (2019). Відновлено з <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/231-Sotsial.robota-bakalavr-VO.18.01.pdf>
- Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки. №487.* (2021). Відновлено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>
- Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 року. № 66-р* (2020). Відновлено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66-2020-%D1%80#Text>
- Рамкові вимоги до екологічного та соціального менеджменту (РВЕСМ). Проект «Модернізація системи соціальної підтримки населення» (2020). *Міністерство соціальної політики України*. 10 листопада 2020. Відновлено з <https://www.msp.gov.ua/news/18469.html>
- Світове дослідження цінностей 2020 в Україні (2020). *Український центр європейської політики*. Київ. Відновлено з https://ucerp.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/WVS-UA_2020_report_WEB.pdf
- Berzin, S. C. (2012). Where Is Social Work in the Social Entrepreneurship Movement? *Social Work*, 57(2), 185-188. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/23718923>

- Dees, J. Gregory. (1998). *The Meaning of «Social Entrepreneurship»*. Original Draft: October 31. Reformatted and revised: May 30, 2001. Retrieved from https://centers.fuqua.duke.edu/case/wp-content/uploads/sites/7/2015/03/Article_Dees_MeaningofSocialEntrepreneurship_2001.pdf
- Defining Social Innovation. Center for Social Innovation. *Stanford GSB*. Retrieved from <https://www.gsb.stanford.edu/experience/about/centers-institutes/csi/defining-social-innovation>
- Demian, F.-L. & Rebeleanu, A. (2018). «The desirability of social entrepreneurship in the formation of social workers. entrepreneurs and social workers – agents of change» *Review of Applied Socio-Economic Research*, Pro Global Science Association, 16(2), 56-67, December. Retrieved from <https://ideas.repec.org/a/rse/wpaper/v16y2018i2p56-67.html>
- Educational Policy and Accreditation Standards for Baccalaureate and Master's Social Work Programs EPAS 2022. (2022). *Council on Social Work Education Commission on Accreditation Commission on Educational Policy*. Retrieved from <https://www.cswe.org/getmedia/94471c42-13b8-493b-9041-b30f48533d64/2022-EPAS.pdf>
- Entrepreneurship 2020 action plan. Reigniting the entrepreneurial spirit in Europe. *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions*. European Commission. Brussels, 9.1.2013 COM(2012) 795 final. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52012DC0795&from=EN>
- European Commission. (2020). *Social enterprises and their ecosystems in Europe. Comparative synthesis report*. Authors: Carlo Borzaga, Giulia Galera, Barbara Franchini, Stefania Chiomento, Rocío Nogales and Chiara Carini. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Available at: <https://www.socialenterprisebsr.net/2020/11/19732/>
- Fernando, R. (2015). Social Work and Social Entrepreneurship: Opportunities for Synergy and Social Change. *Journal of Baccalaureate Social Work*, 20(1), 89-198. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/288021603_Social_Work_and_Social_Entrepreneurship_Opportunities_for_Synergy_and_Social_Change. DOI:10.18084/1084-7219.20.1.189
- Global definition of Social Work (2014). The following definition was approved by the IFSW General Meeting and the IASSW General Assembly in July 2014. *International Federation of Social Workers*. Retrieved from <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>
- Global Social Work statement of Ethical Principles (2018). Social Work, Ethics, Human Rights, IFSW, July 2, 2018. *International Federation of Social Workers*. Retrieved from <https://www.ifsw.org/global-social-work-statement-of-ethical-principles/>
- Godwin, Ch., Crocker-Billingsley, Ju., Allen-Milton, Sh., & Lassiter, C. D. (2022). Social Entrepreneurship and Social Work for Transformational Change: Re-Envisioning the Social Work Profession, Education, and Practice. *Advances in Social Work*, 22(2), 475-498. DOI: 10.18060/24903. Retrieved from <https://journals.iupui.edu/index.php/advancesinsocialwork/article/view/24903/24414>
- Grassi, W. (2012). Business models of social enterprise: A design approach to hybridity. *ACRN Journal of Enterpriseship Perspectives*, 1(1), 37-60. Retrieved from http://www.acrn.eu/resources/Journals/JoE012012/Grassl_SE-Hybridity.pdf
- Jesus, Antonela Spínola; Amaro, Maria Inês. (2016). Social Work and Social Entrepreneurship: A new framework for practice? *March. Conference: 6th European Conference for Social Work Research*. https://www.researchgate.net/publication/317004830_Social_Work_and_Social_Entrepreneurship_A_new_framework_for_practice
- Key Competences for Lifelong Learning. (2018). Council Recommendation of 22 May 2018. *Council of the European Union. Brussels*. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CONSIL:ST_9009_2018_INIT&from=EN
- Nandan, Monica; London, Manuel; Bent-Goodley, Tricia. (2014). «Social Workers as Social Change Agents: Social Innovation, Social Intrapreneurship, and Social Entrepreneurship». *Faculty Publications*, 3770. Retrieved from <https://digitalcommons.kennesaw.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4780&context=facpubs>. doi:10.1080/23303131.2014.955236
- Social entrepreneurship in education. Empowering the next generation to address society's needs. (2017). *British Council*. Retrieved from https://www.britishcouncil.org/sites/default/files/british_council_social_entrepreneurship_in_education_web_final.pdf
- Social innovation VS Social Entrepreneurship. (2022). *Blog, Educational Materials, English, Learn, Library, Successful Business Models*. Retrieved from <https://www.socialenterprisebsr.net/2022/06/social-innovation-vs-social-entrepreneurship/>
- What Is Social Entrepreneurship? 5 Examples of Businesses with a Purpose. U.S. Chamber of Commerce (2020). <https://www.uschamber.com/co/start/startup/what-is-social-entrepreneurship>

REFERENCES

- Berzin, S. C. (2012). Where Is Social Work in the Social Entrepreneurship Movement? *Social Work*, 57(2), 185-188. <http://www.jstor.org/stable/23718923>
- Borodin, Ye. I., Tarasenko, T. M. (2022) Sprianniariozvytku sotsialnohopidpriumnystva v Ukraini: publichnoupravlinskyi aspekt, Materialy II mizhnarodnoi nauk.-prakt. konf. «Suchasne upravlinnia orhanizatsiiamy: kontseptsii, tsyfrovi transformatsii, modeli innovatsiinoho rozvytku» (s. 51-53). Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina.
- Dees, J. Gregory (1998) The Meaning of «Social Entrepreneurship». Original Draft: October 31. Reformatted and revised: May 30, 2001. https://centers.fuqua.duke.edu/case/wp-content/uploads/sites/7/2015/03/Article_Dees_MeaningofSocialEntrepreneurship_2001.pdf

- Defining Social Innovation. Center for Social Innovation. Stanford GSB. <https://www.gsb.stanford.edu/experience/about/centers-institutes/csi/defining-social-innovation>
- Demian, Florina-Loredana & Rebeleanu, Adina (2018). «The desirability of social entrepreneurship in the formation of social workers. entrepreneurs and social workers – agents of change» Review of Applied Socio-Economic Research, Pro Global Science Association, vol. 16(2), pages 56-67, December. <https://ideas.repec.org/a/rse/wpaper/v16y2018i2p56-67.html>
- Educational Policy and Accreditation Standards for Baccalaureate and Master's Social Work Programs EPAS 2022. (2022) Council on Social Work Education Commission on Accreditation Commission on Educational Policy. 40 p. <https://www.cswe.org/getmedia/94471c42-13b8-493b-9041-b30f48533d64/2022-EPAS.pdf>
- European Commission (2020) Social enterprises and their ecosystems in Europe. Comparative synthesis report. Authors: Carlo Borzaga, Giulia Galera, Barbara Franchini, Stefania Chiomento, Rocío Nogales and Chiara Carini. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Available at: <https://www.socialenterprisebsr.net/2020/11/19732/>
- Entrepreneurship 2020 action plan. Reigniting the entrepreneurial spirit in Europe. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. European Commission. Brussels, 9.1.2013 COM(2012) 795 final. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52012DC0795&from=EN>
- Fernando, Rukshan (2015) Social Work and Social Entrepreneurship: Opportunities for Synergy and Social Change. Journal of Baccalaureate Social Work. November. Vol. 20(1). p. 189-198. https://www.researchgate.net/publication/288021603_Social_Work_and_Social_Entrepreneurship_Opportunities_for_Synergy_and_Social_Change. DOI:10.18084/1084-7219.20.1.189
- Global definition of Social Work (2014). The following definition was approved by the IFSW General Meeting and the IASSW General Assembly in July 2014. International Federation of Social Workers. <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/>
- Global Social Work statement of Ethical Principles (2018). Social Work, Ethics, Human Rights, IFSW, July 2, 2018. International Federation of Social Workers. <https://www.ifsw.org/global-social-work-statement-of-ethical-principles/>
- Godwin, Chérése; Crocker-Billingsley, Judith; Allen-Milton, Sharlene; Lassiter, Chad Dion (2022). Social Entrepreneurship and Social Work for Transformational Change: Re-Envisioning the Social Work Profession, Education, and Practice. Advances in Social Work, Vol. 22 No. 2, 475-498, DOI: 10.18060/24903. <https://journals.iupui.edu/index.php/advancesinsocialwork/article/view/24903/24414>
- Grassi, W. (2012). Business models of social enterprise: A design approach to hybridity. ACRN Journal of Enterpriseship Perspectives, 1(1), 37-60. http://www.acrn.eu/resources/Journals/JoE012012/Grassi_SE-Hybridity.pdf
- Jesus, Antonela Spinola; Amaro, Maria Inês (2016) Social Work and Social Entrepreneurship: A new framework for practice? March. Conference: 6th European Conference for Social Work Research. https://www.researchgate.net/publication/317004830_Social_Work_and_Social_Entrepreneurship_A_new_framework_for_practice
- Key Competences for Lifelong Learning (2018). Council Recommendation of 22 May 2018. Council of the European Union. Brussels. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CONSIL:ST_9009_2018_INIT&from=EN
- Modernizatsiia systemy sotsialnoi pidtrymky naseleння Ukrainy (2022). Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy. <https://www.msp.gov.ua/timeline/Proekt-Modernizaciya-sistemi-socialnoi-pidtrimki-naseleння-Ukraini-.html>
- Nandan, Monica; London, Manuel; Bent-Goodley, Tricia (2014) «Social Workers as Social Change Agents: Social Innovation, Social Intrapreneurship, and Social Entrepreneurship». Faculty Publications. 3770. <https://digitalcommons.kennesaw.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4780&context=facpubs>. doi:10.1080/23303131.2014.955236
- Pro zatverdzhennia standartu vyshchoi osvity za spetsialnistiu 231 «Sotsialna robota» dlia pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity. № 557 (2019). <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/231-Sotsial.robota-bakalavr-VO.18.01.pdf>
- Pro Natsionalnu stratehiiu spriannia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini na 2021-2026 roky. № 487 (2021). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text>
- Pro skhvalennia Kontseptsii realizatsii derzhavnoi polityky u sferi spriannia rozvytku sotsialno vidpovidalnoho biznesu v Ukraini na period do 2030 roku. № 66-r (2020). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66-2020-%D1%80#Text>
- Ramkovi vymohy do ekolohichnoho ta sotsialnoho menedzhmentu (RVESM). Proekt «Modernizatsiia systemy sotsialnoi pidtrymky naseleння» (2020). Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy. 10 lystopada 2020. <https://www.msp.gov.ua/news/18469.html>
- Svitove doslidzhennia tsinnosti 2020 v Ukraini (2020). Ukrainyskyi tsentr yevropeiskoi polityky. Kyiv. https://ucep.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/WVS-UA_2020_report_WEB.pdf
- Social entrepreneurship in education. Empowering the next generation to address society's needs. British Council. 2017. 50 p. https://www.britishcouncil.org/sites/default/files/british_council_social_entrepreneurship_in_education_web_final.pdf
- Social innovation VS Social Entrepreneurship (2022). Blog, Educational Materials, English, Learn, Library, Successful Business Models. <https://www.socialenterprisebsr.net/2022/06/social-innovation-vs-social-entrepreneurship/>
- What Is Social Entrepreneurship? 5 Examples of Businesses with a Purpose. U.S. Chamber of Commerce (2020). <https://www.uschamber.com/co/start/startup/what-is-social-entrepreneurship>